

КОГНІТИВНІ СТУДІЇ В ЛІНГВІСТИЦІ НОВОГО ЧАСУ

Шевченко Л.І., д. філол.н.

МЕДІЙНИЙ КЛАРИЗМ І МАСОВА МОВНА СВІДОМІСТЬ: КОГНІЦІЯ ЗУМОВЛЕНОСТЕЙ

У статті проаналізовано естетику кларизму в проєкції на медійні тексти, що репрезентують масову мовну свідомість.

Ключові слова: кларизм, медійний кларизм, масова мовна свідомість, кларистична семантика, кларистична символіка.

The author analyzes aesthetic characteristics of clarism in the media texts, that represent mass language consciousness.

Key words: clarism, media clarism, mass language consciousness, clarism semantics, clarism symbols.

В статье проанализирована эстетика кларизма в проекции на медийные тексты, репрезентирующие массовое языковое сознание.

Ключевые слова: кларизм, медийный кларизм, массовое языковое сознание, кларистическая семантика, кларистическая символика.

Витоки естетики кларизму в традиційному, передусім філологічному, розумінні сутності явища співвідносять із концепцією М.О. Кузміна, що достатньо розлого й емоційно викладена у відомій статті "О прекрасной ясности" ("Апполонь", № 4, 1909). Обґрунтовуючи критерії гармонії слова та форми в літературному творі, М.О. Кузмін мотивує тезу про "ясність" ("кларизм"), який "дає світові свою стрункість", "підкоряється законам ясної гармонії та архітектоніки". Такими, на думку автора теорії, є "кришталева форма у Гофмана", "логічна в задумі, в побудові твору, в синтаксисі", яка має за

зразок "аполонічний погляд на мистецтво: поділяючий, формуючий, точний і стрункий", що зберігає "чистоту, логічність і дух французької мови" (особливо у "неперевершеного" Анрі де Реньє – "безпомилкового майстра стилю, який не дасть приводу боятися за нього, що він дах будинку емпіг захарастить трубами чи до грецького портика прибудує готичну вежу").

"Ясність", як нитка Аріадни, дозволяє пройти крізь логічне й асоціативно-метафоричне, тривимірне обґрунтування стилю М.О. Кузміним, щоб вслухатися у сказані на вухо любимому другові слова: "Якщо ви совістливий художник, моліться, щоб ваш хаос (якщо ви хаотичні) просвітлився і згармонізувався, або поки що стримуйте його ясною формою: в оповіданні нехай оповідається, у драмі нехай діють, лірику збережіть для віршів, любіть слово, як Флобер, будьте економними в засобах і скупими у словах, точними і справжніми – і ви знайдете секрет неймовірної речі – прекрасної ясності, що її назвав би я кларизмом" [4, с. 4].

Кларизм у світогляді М.О. Кузміна спирається на взаємозалежності й протиставлення, що, мов "кити", тримають цілісність конструкції цієї теорії естетизованої свідомості. Концептуальними антиноміями ("разделительный момент") є: **хаос – народження життя**, коли "завдяки розмежуванню, ясним боронкам – утворився той складний і прекрасний світ, який, приймаючи або не приймаючи, прагнуть пізнати, по-своєму побачити й відтворити художники" [4, с. 1]; в паралелі до хаосу – народження життя антонімічними виглядають "**доведені до досконалості форми**" мистецтва та (в протилежність) їм злам під тиском "хаотичних сил, нового нашестя варварів" [4, с. 1].

Оскільки форми мистецтва слова завжди персоніфіковані, літератор вербалізує або "хаос, непрояснений жах і розщепленість свого духу", або дарує світові "свою стрункість". Безумовна симпатія М.О. Кузміна належить тим, хто в "рівності таланту" в непевні часи не показує світові свої гнійники, що сильніше б'ють по нервах, якщо не "палять серця", мазохічних слухачів", а тим, чий талант вивищує та зцілює людину [4, с. 1]. Відтак позиція М.О. Кузміна, що

обґрунтовується численними покликаннями на стилістично довершені тексти ("Мещанин во дворянстве", романська літературна традиція – Апулей, абат Прево, Лесаж, Бальзак, Флобер, Ан. Франс, Анрі де Реньє та ін.), мотивується авторським потрактуванням категорії "стиль" і є абсолютно недвозначною. Ясність, світлість, нестримне прагнення гармонії між формою та змістом є словесною рефлексією перспективи. У формулюванні М.О. Кузміна це звучить майже афористично: "Але, озираючись, ми бачимо, що періоди творчості, яка прагне до ясності, непохитно стоять, ніби маяки, що ведуть до однієї мети, і натиск руйнівного прибою надає тільки нового вилиску вічним каменям і приносить нові коштовності у скарбницю, яку сам намагався зруйнувати" [4, с. 1].

Саме до цього, сьогодні вже класичного розуміння кларизму апелюють у славістиці, коли йдеться про наукову інтерпертацію естетичних платформ і художньої практики модернізму, передусім літературного доробку імажиністів і неокласиків (як це, зокрема, інтелігентно дослідила в неологічній мовотворчості неокласиків А.А. Калетнік [3]).

Поцінуюючи естетичний і гуманістичний смисл концепції кларизму М.О. Кузміна, зауважимо, літературознавчий і часовий контекст, у якому цю концепцію переважно розглядають, вочевидь недостатній для розуміння всеохопності ідеї **світлості** (*проясненості, чистоти, незайманості, народження білого світу і прозорості джерела, думки, в наш час – прозорості економіки, політики та ін.*).

Навіть якщо нібито не помітити стилістичних аналогій М.О. Кузміна між "Огненным ангелом" В. Брюсова й німецькими автобіографічними оповіданнями XVII ст., ми все одно бачимо вихідний постулат, на який спирається концепція: "Коли тверді елементи об'єдналися в сушу...". І далі – розмежування, ясні борозенки, що їх проведено, аби вийти з хаосу, зі тьми, з нічого. І знаємо Першотекст, над яким розмірковує автор.

Зауважимо, в європейській гуманітарній традиції кларизм (від лат. *claritas* – ясність) має не тільки філологічне, але й інше, універсальне для культури окреслення, що корелює з

онтологією людини, її буттям і світоглядом. Так, Умберто Еко, який захоплено розглядає світлові й кольорові рефлексії середньовічної людини [2, с. 99-131], відповідний розділ книги "История красоты" починає твердженням: "Багато людей, уведених в оману образом "темних віків", і досі уявляють собі Середньовіччя як "темну" епоху, в тому числі і в плані кольорової гами" [2, с. 99].

Констатуючи факт часто ірраціональної оцінки нащадками цивілізації Середньовічної Європи, вербалізованої в перифразі "темних віків", італійський семіотик пропонує доказові аргументи на користь кларистичності, світлонаповненості, осяйності, сонцесайності, "променистості" світовідчуття людини того часу. Протиставлення світлової обмеженості, мізерності середньовічного житла кольоровому буйству відчуттів й естетичного творення світу в мистецтві "вражають" Умберто Еко: "наскільки вони сповнені світла і навіть якогось особливого сіяння, породженого поєднанням чистих кольорів: червоного, голубого, золотого, сріблястого, білого й зеленого, без напівтонів і світлотіні" [2, с. 99].

Кларистична домінанта, отже, постає естетизованою сутністю середньовічної людини, але водночас – природним способом її світобачення і світоіснування. Що і вражає тонкого спостережника естетизованих сутностей Умберто Еко.

Еволюція уявлень про кларистичну, і в цілому кольорову гармонію світу співвідносна, на наш погляд, із пошуком людиною "ключів до розуміння" справжніх смислів буття, намаганням віднайти його істинність, справжність, співмірність природі й духовним істинам, втіленим в абсолюті краси. Відома теза Фоми Аквінського про те, що "для краси необхідними є три речі: пропорційність, цілісність і claritas (ясність), тобто світло й осяйність" [2, с. 100], постає узагальненою формулою естетики досконалого світу не тільки Середньовіччя, але й часу до нього, й часу після нього.

Ідея claritas, і в цьому безумовно має рацію Умберто Еко, корелює з духовними пошуками цивілізацій, що ототожнюють Бога зі світлом, чи йдеться про семітського Ваала, чи про єгипетського Ра, чи про іранського Ахурамазду як

персоніфіковану символізацію сонця, світла. А ще грецький Геліос, слов'янський Даждбог. Додамо й пізнішу платонівську концепцію Добра як сонця, та й не тільки її, якщо йдеться про філософські інтерпретації животворящої матерії.

Зрозуміло, духовний простір християнської цивілізації, його біблійні істини, символізовані у словесних формах, світло й семантично скорельовані з ним кольори розташовуються в одному полі осягнення духовного шляху людиною. Книга Буття (дозволимо собі знову апелювати до Першотексту) протиставляє сотворені небо й землю у тьмі, і лише в безкінечності над водами піднесений дух Божий. "І сказав Бог: "Хай буде світло!" І настало світло. Побачив Бог світло, що воно добре і відділив Бог світло від тьми. Назвав же Бог світло – день, а тьму назвав нічю. І був вечір, і був ранок – день перший [1, с. 3].

До цього ж першоджерела, що моделює онтологію свідомості, звертається і М.О. Кузмін, відкриваючи статтю про прекрасну ясність / кларизм перифразом наведеного тексту з "Біблії". Людина християнської культури, отже, запліднена асоціаціями **світла** / **тьми** й відповідної кольорової структурованості світу (*день – світлий, ясний, білий* та ін.; *ніч – темна, похмура, чорна* та ін.). Кольорова ієрархія присутня у великому й малому, абстракціях і конкретиці, індивідуальному й загальному, адже кольоровим сприйняттям світу не випадково позначено перший день творіння. Людина ж, за священним текстом, сотворена на шостий день, коли світлість уже існувала. Символізм чисел і явищ у цьому випадку мотивує цивілізаційні константи, де світло / тьма та їх кольорові кореляти генетично властиві людині. Але й завжди відчуваються та усвідомлюються людиною не тільки як психофізіологічні характеристики homo sapiens, але і як домінанта традиції, культури, можливості рефлексії на світ і його перетворення.

Мова як вербалізатор свідомості втілює цю психофізичну й цивілізаційну модель, можливість осягнути природну множинність буття в дихотоміях: *світлий, ясний, осяйний, світосайний, чистий, прозорий, недоторканий, білий, сніжний* та ін. – *темний, похмурий, тьмянний, непрозорий, чорний* та ін. (день, час, людина, явище, подія та ін.). У своїй

здатності багаторівневої функціональної, семантичної безмежності, лексико-синтаксичної здатності до варіативності у словосполученні мова пропонує до осмислення численні сліди та форми словесної культури, що сформували інтелектуальне обличчя сучасної людини.

Кларизм світоглядний, естетичний, традиційний і набутий як профанний досвід перехрещується в мовній свідомості особистості, відтворюється у здатності мовця користуватися полісемантичним словом, образно трансформувати його, породжуючи нові смисли, шліфуючи значеннєві відтінки. Врешті – адекватно орієнтуватися в не таких простих для освоєння фразеологічних полях, де народно-поетична, літературна й функціонально нова, стилістично маркована фразеологія мають особливу семантику, але часто і специфічну сферу використання. Відтак *світлі думки* (*миттєвості, обличчя, погляд, справи, життя, душа* та ін.), як і мовні одиниці різного рівня фразеологізації (*серед білого дня, піти в білий світ, біла ворона, білий прапор* та ін.), чи символізовані номени (*Білий дім, Білий континент, Біла революція* та ін.) сприймаються як віднесеність до певної культури, певного історичного часу й соціального середовища.

Коли йдеться про масову мовну свідомість сучасної людини, доречно, як на наш погляд, говорити про акумуляцію успадкованого етнічного, набутого в культурі та створеного синхронно ритмам часу й цивілізаційного простору, в якому розвивається соціум. Кларизмом у такій постановці питання пройнята чуттєва й духовна рефлексія на світ. Світлість є характеристикою здорової людини, здорової психіки – як здатність асоціювати себе з традицією та культурою, так і реагувати на нове.

Названі специфічні характеристики свідомості людини, зрозуміло, й у виявах **мовної свідомості**, можуть (і стають) об'єктом впливу, що очевидно витікає з соціальної природи людини. Масова мовна свідомість у модерному часі стає простором для відпрацювання комунікативних стратегій, передусім політтехнологічних, заснованих на глибинній семантиці слова. Це дозволяє іррадіально "грати" з первісними

смыслами, пізнішими культурними нашаруваннями й відповідно досягати бажаного ефекту у сприйнятті світу людиною.

Так, кларистичний складник мовної свідомості "експлуатується" політтехнологами в номінації й атрибутиці численних громадських рухів і соціальних явищ із метою активізувати підсвідомість в її сприйнятті світлості як позитиву. Звідси *Біла армія* періоду громадянської війни в Російській імперії початку ХХ ст. (і за метонімічною ознакою білих пов'язок на обох рукавах російських добровольців – *білорукавники*). Така ж атрибутивна і смислова символіка білої стрічки як символу The World's Women's Christian Temperance Union (Міжнародна жіноча християнська організація), й за аналогією – білої стрічки й медійного коментаря подій "болотної революції" в Росії, "біло-сердечної" чи "біло-синьої" атрибутики та риторики політтехнологів в Україні та ін. В усіх випадках присутній кларистичний компонент мовної свідомості, в кожному з них активуються її глибинні шари, виявлені в семантиці слова. Інструментарій дослідника такої комунікативної ситуації вочевидь недостатній за умови лише констатації мовних форм – постфрейдівська інтерпретація формули s/S в цьому випадку більше надається для розуміння природи маніпулятивних технологій зі значенням слова.

Цей сучасний політтехнологічний кларизм, зорієнтований на трансформацію масової свідомості, моделюється за типом уведення до стійких світоглядних й естетичних смислових асоціацій нових фактів і подій. Відповідно розширюються асоціативні поля у сприйнятті дійсності. Мова як вербалізатор свідомості в такій ситуації є основним інструментом маніпулятивних технологій. До прикладу: уважний погляд на тексти: *"Світло в тунелі бюрократичних ускладнень набагато яскравіше для тих, хто скористається послугами посередницьких фірм"* [УТ, № 2, 14-20.01.2011]; *"Завдяки спільним проектам чимало секретних матеріалів побачили світло"* [ДТ, № 1, 15.01.2011] та ін. дозволяє спостерегти виразно виявлені глибинні кларистичні асоціації з тим світлом, що його людина співвідносить із

нормальною фізіологією, цитованими вище текстами й початками нашої цивілізації.

Причини вибору кларистичної гами для позначення явищ, з якими бажано асоціювати світлість, перспективу, радість життя і взагалі будь-який позитив, очевидні. А отже, одними когнітивними домінантами марковані *світлі особистості* (*погляд, настрої, день, відчуття* та ін.), що є характеристиками окультуреної людини, і запропоноване сьогодні "*світле майбутнє*" (в масовій комунікації без різниці – капіталістичне, комуністичне, буржуазне, соціальне, національне та ін.).

Більше того, повернення до первісної кларистичної семантики вимагає від автора розгортання вислову (контексту), в якому має актуалізуватися ця семантика: "*Звісно, є окремі світлі особистості, вони розвиваються й не потрапляють в загальну канву*" [ДТ, 21.01.2012].

Семантика кларистичної парадигми в мас-медіа – це потужний словотвірний "цех", де виробляються нові значення, слова, стійкі словосполучення номінативного типу, врешті – синонімізовані комунікативні одиниці, звернені до психології та традиції сприйняття кольору людиною. Так з'являються легко "прочитувані" сучасними українцями "*білий фальсифікат*" ("*...переважно це була якісна підробка, так званий "білий фальсифікат*" [ДТ, № 44, 27.11.2010], або "*...штрафи передбачені й за порушення авторських прав – виробництво "білого фальсифікату*" [ДТ, № 44, 27.11.2010]), перифрастичне "*білі миші*" ("*Кортежі лімузинів супроводжували поліцейські у білому однострої і на такого ж кольору мотоциклах, прозвані берлінцями "білими мишами*" [ДТ, 4.02.2012], що є аналогією до вже цитованого "*білі в Росії*" ("*Він (Вацлав Гавел – Л.Ш.), як білі в Росії, обстоював сімейні цінності, сімейну честь*" [ДТ, 4.02.2012]).

Із семантикою *білого* як домінанти кларистичної парадигми в мас-медіа пов'язані численні новотвори, якими сповнений комунікативний простір сучасної людини. Символізація бажаних (пропонованих, нав'язуваних) понять часто атрибутується *білим* і його синонімічними еквівалентами (*чистий, прозорий* та ін.). *Біла стрічка, біла кулька* як символи протестних акцій у Росії 2012 року "обігруються" в масовій

комунікації і як *"білий прапор капітуляції"*, і як символізоване прагнення людей до чистоти соціально-політичного клімату в суспільстві. Політтехнологічна "гра" з кларистичною семантикою в цьому разі побудована на вже апробованих моделях аналогій і контрастів (порівняймо: *білий осад* на шоколаді як ознака несвіжості – *"посивілий"* шоколад як характеристика спеціального зберігання; *біле / сиве волосся* як ознака старості – *біле / сиве волосся* як ознака досвіду та ін.).

Більше того, кларистична символіка відтворюється і набуває нових семантичних вимірів у перифразах метонімічного типу. Часто це складна атрибутивність, де кларистичний семантичний компонент "активізує" нашу підсвідомість, а другий компонент атрибутивної характеристики явища конкретизує його: *біло-сердечні* (*"Біло-сердечні далеко не завжди декларували свою позицію з ключових питань"* [ДТ, 4.02.2012]), *біло-блакитні* (*"Запаморочення від проковтнутих суспільством перемог... зіграло злий жарт із біло-блакитними"* [ДТ, 27.11.2010]), і навіть *"оранжево-синьо-біла конвергенція"* [ДТ, 10.02.2012].

Насправді "гра" з кларистичним сприйняттям світу людиною спирається на всі ресурси мови, її здатність втілювати будь-яку рефлексію на світ особистості й соціуму. Однак медійна комунікація передусім зосереджена на типових ситуаціях, комунікантові з узагальненими характеристиками щодо віку, освіти, соціального статусу, деяких інших параметрів. Тому *"... гламурна прим'ятість чистенької білосніжної сорочки робила його майже джентельменом"* [ПіК, 15.12.2010], або *"білосніжна білизна"* зірки хрещенського купання Л. Черновецького зимою 2009 року [ПіК, 18.01.2011] – достатньо поширені щодо семантичної атрибуції поняття вислови, але медійна модель надає перевагу іншій семантико-синтаксичній сполучуваності – *"чисті резерви"* НБУ [ДТ, 29.01.2012], *"прозорий ланцюжок"* руху товарів [ДТ, 27.11.2010], *"прозорі вибори"* [УТ, 10-16.12.2010], *"прозорий спосіб"* управління земельними ресурсами [ДТ, 29.01.2011], *"прозора надія"* [ДТ, 19.01.2012], *"прозорий розпродаж"* з відкритими конкурсами [ДТ, 21.01.2012] та ін.

У цьому ж полі медійних кларистичних констант знаходяться власні назви, які здебільшого є інтернаціоналізмами, що (при називанні) відбивають ідеї часу, позначають реалії часу і відтворюються в масовій свідомості глобалізованого світу автоматично, залежно від "новинної" ситуації. Інший аспект проблеми, з якими конотаціями пов'язана їх семантика у сприйнятті різних соціальних груп і народів. Порівняймо: *"4 жовтня 1993 року Москва розділилась на три табори: тих, хто був готовий штурмувати Білий дім, тих, хто виступав на боці бунтівних парламентарів, що там засіли, й тих, хто був обурений призупиненням через зазначені події показу на каналі "Останкіно" телесеріалу "Санта-Барбара"* [УТ, 14-20.01.2011]. Відповідно Білий дім (як у США, так і в Росії), білі ночі (в Санкт-Петербурзі), "Білий Бім Чорне вухо", назви населених пунктів "Біле" (і похідні), мюзикл Татарченка "Біла ворона", позначення рас і приналежності до них людей (біла раса, біла людина) та ін., а також образні трансформації субстантивованих прикметників-кологоративів ("Пенсії для *"білих"* і пенсії для *"чорних"* [ДТ, 3.02.2012] і под.) – явище константне, але водночас і ситуативне, виразно залежне від екстралінгвальних чинників комунікативної ситуації.

Медійний кларизм, як уже зазначалося, явище прецедентне з погляду комунікативної "агресії", миттєвої актуалізації всіх ресурсів мови для ефективного спілкування, мобільності лексико-семантичних моделей трансформації значення слова як здатності створювати серії аналогів (*чисте – узбіччя, небо, погляд* та ін. і *чисті – "руки, які не крали", рахунки, схеми в економіці, прибуток* та ін.). Прецедентність і в тому, що медійний кларизм "всотує" знаки та символи культури, надаючи їм когнітивних рис нового часу як способу осягнення світу масовою свідомістю. Зокрема, не лише семантика, але й християнський канон побудови храму виразно прочитуються в медійних текстах: *"Світло, здається, так і полетиться зараз. І це справді найсвітліший фільм Софії"* [УТ, 10-16.12.2010], або *"Московська держава в I половині XVII сторіччя... вважала себе єдиною, хто зберіг давнє чисте благочестя, адже решта*